

Akademik prof. dr HASAN HADŽIOMEROVIC

LIČNI DOHODAK U SOCIJALIZMU

Jedno od krupnih pitanja koje nas može danas zaokupirati u prisjećanju na veliko Marksovo djelo u povodu stogodišnjice njegove smrti jeste svakako i pitanje ličnog dohotka u socijalizmu.

Kako znamo, Marks o tome, istina na posredan način, najpotpunije i najjasnije govori u svome čuvenom radu »Kritika Gotskog programa«. Zapravo, on u ovome radu i ne koristi izraz »lični dohodak«, ali govoreći o osnovu po kojoj pojedinac u socijalističkom društvu učestvuje u raspodjeli sredstava lične potrošnje, taj dohodak se u svemu tome logički podrazumijeva. Ili, drugačije rečeno, može da se ima u vidu kao oblik u kome se to sve ostvaruje.

Inače, poznato je da kao jedinu osnovu po kojoj se taj dohodak u socijalističkom društvu može utvrđivati on uzima lični rad. U stvari, doprinos vlastitog rada u ukupnom društvenom radu. Iz toga se izvodi kasnije potpunije formulisani »socijalistički princip raspodjele prema radu«, i to upravo kao princip utvrđivanja ličnog dohotka u socijalizmu.

Nastojanja da se taj princip u praksi što dosljednije primjeni, do čega će doći u praksi konkretnih socijalističkih društava, stalno su aktuelizirala njegovo shvatanje prema izvornom Marksovom učenju. S druge strane, i sama praksa je pokazala da to učenje u teoretskom pogledu treba dalje upotpunjavati, svakako u granicama baznih kriterija koje ono sasvim jasno postavlja.

Iz ovoga ugla i mi bi smo ovdje pokušali da se osvrnemo na neka pitanja i probleme koji se u vezi s ovim postavljaju.

1. Kao prvo pitanje, koje može u ovom pogledu da se nametne, bilo bi pitanje kako shvatiti sam princip »prema radu«? Kako u ovome shvatiti pojam »rada«?

Ako pogledamo šta o tome kaže sam Marks, vidjećemo da kod njega dominira izraz »kvantum« ili »količina« rada. Dakle, pojam rada sa sasvim određenim značenjem, konkretno — sa značenjem »kvantum« ili »količina«. »Pojedini proizvođač«, kako on kaže.

»dobiva od društva — poslije odbitaka — tačno onoliko koliko mu daje. Ono što mu je dao — njegov je individualni kvantum rada«. ¹ Nešto kasnije on još preciznije utvrđuje da je »pravo proizvođača«, u ovom pogledu, »proporcionalno radu koji oni daju; jednakost se sastoji u tome što se mjerenje vrši jednakim mjerilom — radom«. ² Šta on pod tim podrazumijeva, može se vidjeti iz sledećih riječi u kojima, govoreći o mogućnostima proizvođača, kaže da je »jedan fizički ili intelektualno jači od drugog, da daje, dakle, za isto vrijeme više rada i da može da radi duže vremena; a rad, da bi mogao služiti kao mjera, mora biti određen po trajanju ili po intenzitetu, inače ne bi mogao biti mjerilo«. ³

Iz ovoga se sasvim jasno vidi da se poenta stavlja na »kvantum« rada. U suštini ovoga ništa se ne mijenja time što se rad može pojavljivati kao »prost« ili kao »složen«, kad se zna da ista vremenska jedinica ovoga poslednjeg podrazumijeva određenu veću količinu prvog.

Posebno je svakako pitanje kako pojedinac, u skladu sa svojim interesom, može da utiče na kvantum svoga rada? Ako stvar posmatramo u jednom modernom sistemu proizvodnje, odnosno rada, što svakako ovdje prvenstveno imamo u vidu, onda nam mora biti jasno da su mogućnosti u tom pogledu na pojedinačnom radnom mjestu gotovo nikakve. I dužina i intenzitet rada određeni su ukupnim okvirom toga sistema. Šta više, pojedinačna istupanja sa većim ili manjim kvantom rada na pojedinačnim radnim mjestima mogu predstavljati čak prije poremećaj, nego doprinos u unapređenju ukupne proizvodnje ili rada. U ovom slučaju, sve promjene u pojedinačnom kvantumu rada, koje bi trebalo da zadovolje interes pojedinaca, očigledno, moraju biti posredovane društvenim okvirom proizvodnje i rada, prije svega, okvirom osnovnog kolektiva u kome svoj rad ostvaruju. A to ujedno znači posredovane odgovarajućim promjenama u tom ukupnom proizvodnom i radnom okviru.

Slijedeće pitanje koje se ovdje postavlja bilo bi pitanje kako se moment »kvantuma rada« povezuje sa momentom »produktivnosti rada«. Kako se, zapravo, ovaj poslednji moment povezuje sa osnovnim principom utvrđivanja ličnih dohodaka »prema radu«?

Da bismo odgovorili na to pitanje, potrebno je da se prethodno podsjetimo na osnovni smisao pojma »produktivnosti rada«. Taj pojam, kako znamo, u svom osnovnom značenju podrazumijeva promjene koje omogućavaju da se uz isti ili manji utrošak rada dobije veća količina proizvoda. U ovom slučaju veći »kvantum« proizvoda ne potiče iz većeg »kvantuma« rada, odnosno iz njegove veće intenzivnosti ili ekstenzivnosti. On nastaje iz sasvim drugih uslova koji to omogućavaju. Ako te uslove navedemo onako kako ih vidi Marks, onda bi to, u jednoj slobodnoj interpretaciji, bilo pet slijedećih, kao osnovnih: viši nivo znanja i sposobnosti, bolja organizacija rada,

¹ K. Marks: „Kritika Gotskog programa“, „Kultura“, Zagreb, 1956., str.18.

² Op. cit., str. 19.

³ Op. cit., str. 19.

unapređenje tehnike i tehnologije, uključivanje nauke i, napokon, korišćenje sila i prednosti prirode. Svi oni, kao što je poznato, omogućavaju da se dobije veća količina proizvoda bez veće količine rada.⁴

Prema tome, s gledišta principa raspodjele »prema radu«, u duhu njegovog tumačenja po Marks-u, za veću količinu proizvoda stvorenu na toj osnovi, to jest, na bazi veće »produktivnosti rada«, ne bi bilo osnova da se dobije i veći udio u raspodjeli potrošnih dobara, jer i ovdje, kao osnovno »mjerilo« za učešće u njoj, i dalje ostaje »kvantum« individualnog rada. »Istu količinu rada«, kako kaže Marks, koju je (»pojedini proizvođač«) dao društvu u jednom obliku dobiva nazad u drugom obliku.⁵ Kolika će količina proizvoda iza toga stajati, to ovaj princip, uzet u ovom njegovom izvornom tumačenju, ne dodiruje. Naime, ukoliko se u istom »kvantumu rada« na bazi njegove veće »produktivnosti« u raspodjelu unosi i veći »kvantum« proizvoda, to još ništa ne govori i o tome koliki će se iza toga »kvantuma rada« dobiti i »kvantum« potrošnih dobara. Koliki će on biti, to zavisi isključivo od promjena u »produktivnosti rada« u oblasti u kojoj se ona proizvode. Da li će biti veći ili manji zavisi od veće ili manje »produktivnosti rada« u toj oblasti. Naravno, ukoliko se u njoj u ovom pogledu ne dešavaju nikakve promjene, može se učiniti da su u raspodjeli, zasnovanoj na principu »prema radu«, onako kako ga ovdje imamo u vidu, oštećeni oni koji na bazi svoje veće produktivnosti rada u raspodjeli unose više proizvoda.

Međutim, prije nego što bi se izveo neki konačan zaključak u tom pogledu, neophodno je prethodno utvrditi gdje leži zasluga, odnosno koji je to rad, koji je stvorio uslove s kojima se postiže veća »produktivnost rada«? Razumije se, ovdje može biti riječi samo o onim uslovima koje je čovjek u stanju da stvara, a ne i o onima koji su jednostavno dar prirode.

Da bi se odgovorilo na ovo pitanje, nužno je, prije svega, praviti razliku između momenta stvaranja i momenta primjene tih uslova. U prvom slučaju, normalno, radi se o jednom, a u drugom o drugom radu. Prema tome, onaj koji primjenjuje već stvorene uslove za veću produktivnost rada, kao što su, na primjer, nova znanja i savremenija tehnika i tehnologija, ne mora imati nikakvog udjela u radu koji dovodi do njihovog unapređenja. Ili, pak, ukoliko ga ima, taj udio je mogao biti dat samo u nekom prethodnom radu ili po strani onoga rada, u kome se ta nova dostignuća primjenjuju. Dakle, u radu koji je, normalno negdje već morao biti u osnovama raspodjele uzet u obzir i, kao takav uvažan. I, svakako, sa time već i priznat. Naravno, kao određeni »kvantum rada«. Ukoliko je bio »složeniji« odnosno »kvalifikovaniji«, ili, da i ovdje posudimo Marksove riječi,

⁴ Konkretna Marksov tekst o pojmu „produktivnosti rada“ glasi: „Proizvodnu snagu rada određuju razne okolnosti, između ostalog prosječni stupanj umešnosti radnika, stupanj razvitka nauke i njezine tehnološke primjenljivosti, društvena kombinacija procesa proizvodnje, obim i delotvornost sredstava za proizvodnju, i prirodni uslovi“ (K. Marks: „*Kapital*“, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1971, str. 45).

⁵ K. Marks: „*Kritika Gotskog programa*“, „Kultura“, Zagreb, 1956., str. 19.

»... intelektualno jači od drugog, dao je, dakle, za isto vrijeme više rada...«, on je za svoj veći »kvantum« mogao dobiti i isto toliko i veći »kvantum rada« predstavljen u određenom većem ličnom dohotku, odnosno u određenoj većoj količini potrošnih dobara. Prema tome, na toj osnovi veći »isplaćen« po principu »prema radu« za svoj doprinos i »zaslugu« u stvaranju uslova za veću »produktivnost rada«.

Onaj rad, međutim, koji primjenjuje te uslove i koji na osnovu njih postiže veću produktivnost, to jest, u istom svom »kvantumu« daje veći »kvantum proizvoda«, kao sam čin primjene tih uslova nema nikakve »zasluge« za to, izuzev ako se pod tom »zaslugom« podrazumijeva samo nastojanje da se do tih uslova — bilo »kupovinom« bilo dobijanjem na »dar« dođe. Ali, jasno je, to nastojanje nije ni čin njihovog stvaranja, niti čin njihove primjene. U svakom slučaju, to nije rad čija se »produktivnost« sa tim uslovima povećava, pa se zato ne može ni uzeti kao »zasluga« u značenju većeg »radnog učinka«, odnosno, većeg »kvantuma rada« kao osnove stvaranja većeg »kvantuma proizvoda«. Ako ga ipak negdje treba uzeti u obzir i cijeliti u smislu »zasluge«, onda bi to jedino moglo biti van okvira rada u kojima se ovi uslovi stvaraju i primjenjuju. Ili, tačnije, van okvira rada čija se »produktivnost« povećava. Prema tome, ako u ovom slučaju, u raspodjeli potrošnih dobara učestvuje prema »kvantumu rada«, a ne prema »kvantumu proizvoda« koji iza njega stoji, to ne znači, kao što bi se na prvi pogled moglo učiniti, da je onaj koji je na ovoj osnovi »produktivniji« u odnosu na manje »produktivnog« oštećen. U ovom slučaju »zasluga« za veću »produktivnost« stoji van okvira njegovog rada.

Ako to imamo u vidu, normalno nam se postavlja pitanje kako onda uopšte, na osnovu ovako shvaćenog principa raspodjele »prema radu«, podsticati interes proizvođača za veću »produktivnost rada«? Kako ga podsticati kada on u ovom slučaju, kako se čini, može da bude neutralan u odnosu na »kvantum proizvoda«?

U socijalističkom društvu to se može činiti jedino racionalnim usmjeravanjem, i to, u njegovim najširim okvirima. Kada je u pitanju ovo društvo, nekog automatizma objektivnih ekonomskih zakonitosti u tome ne može biti. Polazna tačka za to usmjeravanje je prirodna težnja svih ljudi, pa time i članova socijalističke zajednice, da sa što manjim utroškom svoga rada dobiju što veću količinu proizvoda, ili, što je jedno to isto, da ih u svome raspoloživom fondu rada dobiju što više. Sam predmet usmjeravanja u ovom slučaju čine uslovi za povećanje »produktivnosti rada« — stvaranje proizvoda i njihova raspodjela. »Svaka raspodjela sredstava potrošnje«, kako veli Marks, »samo je posljedica raspodjele samih uslova proizvodnje«. ⁶ A ako u svim fazama i određenim konkretnim okolnostima razvoja socijalističkog društva ne mogu svi dobiti jednaku šansu da koriste raspoložive uslove za povećanje produktivnosti rada, racionalnim usmjeravanjem, koje normalno treba da počiva na demokrat-

⁶ K. Marks: „Kritika Gotskog programa“, „Kultura“, Zagreb, 1956., str. 21.

skim osnovama, treba postići to da oni kojima je ta šansa u toj raspodjeli pružena, na toj osnovi, da prođu bolje od onih koji su u njoj u tom pogledu zaobiđeni. Prvi za ono što ne predstavlja njihovu zaslugu ne treba da budu »nagrađeni«, a drugi za ono što ne zavisi samo od njihove volje »kažnjeni«.

Inače, ako bi se dopustilo da na ovoj osnovi prvi prolaze bolje, a drugi lošije, došlo bi se na one osnove raspodjele koje se nalaze u prirodi robne proizvodnje.

Naime, kao što znamo, po zakonu vrijednosti, kao osnovnom zakonu robne proizvodnje, robe se razmjenjuju kao jednake vrijednosti ne na osnovu individualno utrošenog »kvantuma« rada u njihovoj proizvodnji, već na osnovu prosječnog društvenog, odnosno društveno-potrebnog rada. Na toj osnovi oni čija je produktivnost rada veća od prosječne društvene i koji, prema tome, po proizvodu troše manji »kvantum« rada nego što je prosječni društveni, dobivaju putem razmjene više rada nego što ga u nju unose, odnosno veću vrijednost robe nego što je individualno stvaraju. S druge pak strane, oni koji su u odnosu na taj prosjek manje produktivni to isto gube. U društvenom okviru, kako je poznato, ova odstupanja se potiru.

Polazeći od te osnove, pokazuje se normalnim da se u dva odvojena kolektiva, koji proizvode istu vrstu robe i daju isti »kvantum rada«, ali sa nejednakom produktivnošću, stvarajući time različite »kvantume« roba, dobivaju, posredstvom tržišne razmjene, dva nejednaka dohotka. Svakako, u produktivnijem veći, u manje produktivnom manji. Ako se to prenese na nivo ličnih dohodaka, onda su u prvom kolektivu veći, a u drugom manji lični dohoci. Ali, da još jednom podvučemo — na bazi istog »kvantuma« rada u okviru kolektiva. Prema tome, u ovom slučaju vidimo da se za dva »jednaka rada« dobivaju dva »nejednaka dohotka«. To proizilazi otuda što se u njemu raspodjela vrši ne prema »individualno datom kvantumu rada« po jedinici robe, već prema »tržišno priznatom radu«. Dakle, ne na osnovu individualnog »kvantuma« rada, to jest na osnovu principa »prema radu«, već na osnovu onoga rada koji se na tržištu priznaje, kao prosječni društveni rad. Tek u okviru kolektiva, to jest, na drugom nivou raspodjele, može da važi pravilo »za jednak rad — jednak lični dohodak«. Ali, na tom nivou ono je već iskrivljeno prethodnim posredovanjem zakona vrijednosti na prvom nivou raspodjele, to jest, raspodjele prema »tržišno priznatom radu«. Na toj osnovi lični dohodak u produktivnijem kolektivu sadrži u sebi dodatno jedan vid »rente«, na račun onoga što manje produktivni u tom pogledu gubi. U stvari, u raspodjelu ličnih dohodaka je na ovaj način ugrađena i jedna »nepravda«. No, ona sasvim odgovara osnovnoj prirodi robne proizvodnje.

Naravno, robna proizvodnja se pod određenim okolnostima može javljati i u okvirima socijalističkog društva. S njom, razumije se, i principi raspodjele koji joj odgovaraju. To znači i raspodjele ličnih dohodaka prema »tržišno priznatom radu«. Ili, tačnije rečeno, raspodjele ličnih dohodaka u kojoj ovaj princip, odnosno zakon vrijednosti

posreduje. Ta raspodjela, kako smo već istakli, nema karakter raspodjele »prema radu« u pravom smislu te riječi. To je raspodjela koja odgovara prirodi robne proizvodnje. Znači, sa onom, pomenutom »nepravdom« koju ona u sebi nosi.

Prema tome, ako je riječ o raspodjeli ličnih dohodaka koja se na njoj zasniva, treba znati da to nije raspodjela po principu »prema radu«, već po »zakonu vrijednosti«, po »tržišno priznatom radu«. A to nije osnova koja odgovara osnovnom duhu i smislu socijalističkih odnosa proizvodnje.

To je ono što u ovom slučaju treba posebno podvući.

2. Drugo važno pitanje na koje želimo skrenuti posebnu pažnju, odnosi se na lični dohodak u socijalizmu u funkciji »reprodukcije radne snage«.

U »*Kritici Gotskog programa*«, Marks utvrđuje sasvim određeni redosljed namjena u raspodjeli društvenog proizvoda, i to, kao redosljed koji se, i pri njegovom racionalnom usmjeravanju nameće kao nužan, u tom smislu i kao logičan. U stvari, kao određena zakonitost.

Da se podsjetimo na to.⁷

Kao prvo, kako on navodi, mora se izdvojiti ono što se odnosi na prostu i proširenu reprodukciju, a zatim, u funkciji toga, na sredstva za rezervni fond, odnosno, fond osiguranja.

Slijedeći dio u toj raspodjeli odnosi se na sredstva raznih vidova društvene potrošnje, koja, po Marksovim riječima, čine: prvo, sredstva za »opšte troškove upravljanja, koji se ne odnose na proizvodnju«, drugo, »ono što je namijenjeno zajedničkom zadovoljavanju potreba — školama, zdravstvenim ustanovama itd.« i treće, »fondovi za nesposobne za rad« itd.

Tek nakon ovoga dolazi, kako on ističe, do raspodjele »onog dijela sredstava potrošnje koji se dijeli među individualne proizvođače u kolektivu«. Dakle, tek ostatak od prethodne raspodjele stoji na raspolaganju za to. Ali, kako još dodaje, »proizvođač ono što gubi kao privatna osoba dobiva direktno ili indirektno kao član društva«.

Kao što vidimo, ovdje su redosljed i osnovni okviri raspodjele sasvim jasno pokazani. I to, upravo, kao određena nužnost, odnosno zakonitost. Prema tome, što se tiče njene osnovne uslovljenosti i unutrašnje logike, u tom pogledu ne bi trebalo da bude ništa sporno niti nejasno.

Međutim, ako malo pažljivije razmotrimo ovu raspodjelu, neizbježno nam se nameću neka pitanja, naročito u vezi sa poslednjim odeljkom, koji se odnosi na sredstva individualne potrošnje. Prije svega, kada je o tome riječ, postavlja se pitanje koliko se on povezuje sa funkcijom reprodukcije radne snage i, ako se povezuje, na koji način se to ostvaruje? I, da li uopšte to povezivanje u ovom slučaju dolazi u obzir, odnosno, da li ga zapravo u ovom slučaju treba uopšte uključivati u teoretsko razmatranje?

⁷ Op. cit., str. 17, 18, 19.

Iz onoga što je naprijed rečeno proizašlo bi da ovaj momenat ne bi trebali da uključujemo, kao, na primjer, kod određivanja »vrijednosti radne snage« odnosno »najamnine« u kapitalizmu. Naime, kao što znamo, vrijednost radne snage i, u krajnjoj liniji, najamnine, određuju se u kapitalizmu troškovima reprodukcije radne snage. U stvari, troškovima koji se odnose na njeno fizičko obnavljanje na obnavljanje kroz podizanje njenog podmlatka i na podizanje njenih sposobnosti i znanja, kroz odgoj i obrazovanje. To je sve ono što se uključuje i u reprodukciju samog kapitala i što predstavlja i neposredni interes kapitalista. U slučaju raspodjele o kojoj ovdje govorimo, taj momenat se, po onome kako se ona kod Marksa obrazlaže, ne uključuje. Ili, bar izričito ne ističe. U stvari, ovdje se polazi od toga da društvo dijeli ono, čime, na datom nivou svoga materijalnog razvoja, raspolaže. U strukturi njegove proizvodnje određeno je i koliko određenih dobara stoji na raspolaganju za svaki osnovni odjeljak raspodjele. Prema tome, i osnovne proporcije u njoj. U stvari, granice proste i proširene reprodukcije, granice kolektivne potrošnje i, na kraju, granice individualne potrošnje. I to, nezavisno od izraženih potreba koje u okviru toga treba da se podmiruju. Jasno je, sve do nastanka društva obilja materijalnih dobara, to jest, do nastanka »komunističkog društva« i mogućnosti da se raspodjela vrši po principu »prema potrebama«, nivo potreba stoji iznad nivoa materijalnih mogućnosti njihovog zadovoljenja. Naravno, socijalističko društvo, svojim aktivnim uticajem na razvoj, normalno, djeluje u tom smjeru da se taj raspon između mogućnosti i potreba što prije savlada. Isto tako, da se struktura proizvodnje u što većoj mjeri uskladi sa strukturom raspodjele, odnosno potreba koje se putem nje zadovoljavaju.

U svim tim okvirima date su objektivno određene mogućnosti reprodukcije radne snage u socijalističkom društvu. Jasno je da je ovo društvo, isto kao i kapitalističko, iz ekonomskih razloga zainteresovano za tu reprodukciju. U tome ne mijenja ništa činjenica što je u ovom društvu iz odnosa proizvodnje iščezao najamni rad, što su radnici postali sami svoji »poslodavci«. Upravo zbog toga što su to postali sami sebi, oni normalno moraju o sebi brinuti i kao o »radnoj snazi«, o njenoj normalnoj reprodukciji. Praktično, to znači da moraju razvijati proizvodnju koja tu reprodukciju omogućava. Drugim riječima, da imaju dovoljno sredstava potrošnje kojima se to postiže.

Međutim, sama raspodjela ne odgovara na pitanje koliko tih sredstava, u svakom konkretnom socijalističkom društvu, na datom nivou njegovog razvoja, stvarno i ima. Odgovor na to pitanje vezan je za nivo razvijenosti proizvodnih snaga, posebno u sektoru proizvodnje tih dobara. Naravno, pri ovome treba imati u vidu i to da je pojam potreba ove potrošnje rastegljiv. Ali, s druge strane, uzet usko u funkciji reprodukcije radne snage, on je ipak dosta jasno definisan. Naime, posmatran u ovome okviru, on se, kao što znamo, odnosi na onaj krug najnužnijih potreba čijim se zadovoljavanjem osigurava normalna reprodukcija ove snage. Na svojoj donjoj granici, on je

odavno u teoriji, a i u praksi, poznat pod nazivom »minimuma egzistencije«.

Razumije se, sva socijalistička društva koja se nalaze na nižem nivou razvijenosti svojih proizvodnih snaga, koja imaju slabije razvijen sektor proizvodnje dobara individualne potrošnje, biće bliža granicama ovoga minimuma. Moguće je da u datoj realnosti budu i ispod njega. To znači, i ispod nivoa normalne reprodukcije radne snage. Ili, drugačije rečeno, ispod nivoa podmirenja osnovnih ljudskih potreba.

Naravno, taj problem rješava se, kako smo rekli, jedino razvojem.

No, do njegovog punog rješenja u raspodjeli se nameću izvjesne dodatne zakonitosti, koje alterniraju u zavisnosti od racionalnih uticaja na nju.

Prije svega, ako se u uslovima nedovoljne količine sredstava za potrebe reprodukcije radne snage, žele putem njihove raspodjele prvenstveno osigurati, na nivou određenih »normalnih« okvira lične potrošnje, ili, pak, na nivou »minimuma egzistencije«, one njene najugroženije kategorije, a to su obično one na, takozvanoj »najnižoj skali ličnih dohodaka«, onda je to moguće ostvariti jedino ako se dio koji se u tu svrhu dodaje njima, oduzme od, da ih tako uslovno nazovemo, »gornjih« kategorija radne snage. Drugim riječima, ako se odbije od kvalifikovanijih. S ovim se, naravno, sužava raspon u nivoima udjela u raspodjeli između »prostog« kao manjeg »kvantuma« rada i »složenog«, kao njegovog većeg »kvantuma«. I to, na račun »složenog«, »kvalifikovanog«. Time se raspon normalno pomjera u pravcu »uravnilovke«, pokazujući se kao određena nužnost. Približavanje »uravnilovci« i objektivna nemogućnost da se postignu pravi omjeri u raspodjeli »prema radu« javlja se u ovom slučaju kao neminovna zakonitost. »Žrtva« toga očigledno postaje kvalifikovan rad. Pod tim uslovima i sa takvim uticajem na tu raspodjelu ne može ni biti drugačije.

Drugo pitanje, ili pak drugi problem, u okviru lične potrošnje, odnosno ličnog dohotka u socijalizmu, javlja se u vezi s njihovom »gornjom granicom«. Naravno, sa stalnim rastom materijalnog bogatstva i duhovne kulture društva ta granica se stalno pomjera naviše, i to, kao dosta rastegljiva granica. Ipak, gledana u svome doktrinarnom kriteriju, ona se mora zaustaviti na određenom nivou na nekom svom plafonu. Da bismo mogli vidjeti koji bi to bio njen krajnji nivo, potrebno je, svakako, da se prethodno podsjetimo na sam taj kriterij.

Podimo stoga najprije od današnje prakse konkretnih socijalističkih društava. Njihovo iskustvo, kao što znamo, govori nam o tome da u određenim višim kategorijama rada, sa visokim ličnim dohodcima stečenim nominalno po principu »prema radu«, nastaju mogućnosti odvajanja dijela ličnog dohotka, nakon podmirenja određenih normalnih potreba lične potrošnje, koji može da se akumulira. S time, normalno, nastaje i mogućnost njegove štednje. Ako se to ostvaruje u okviru banaka, onda postoji i mogućnost dobijanja kama-

te. U stvari, njegovog kapitaliziranja u formi »zajmovnog kapitala«. U suštini toga ne mijenja ništa činjenica što se to putem banaka pridružuje »društvenom kapitalu«, odnosno novčanom obliku »društvene svojine« koja se obrće u njima. Taj dio ličnog dohotka ostaje u tome prepoznatljiv kao »privatna« i uz to »kapitalizirana« svojina. U krajnjoj liniji, između toga oblika njegovog korišćenja i onoga u kome bi se on koristio u direktnom zapošljavanju najamnog rada, u cilju svoga »oplođavanja« viškom vrijednosti koji taj rad stvara, suštinske razlike nema. I u jednom i u drugom slučaju on se jednako pretvara u kapital.

Naravno, s gledišta čistih i autentičnih socijalističkih odnosa proizvodnje takva njegova kapitalizacija ne dolazi u obzir. Imajući to u vidu, to bi značilo da bi gornju granicu ličnog dohotka u socijalizmu, po pomenutom kriteriju, činio upravo onaj njegov nivo iznad koga, nakon podmirenja normalnih potreba lične potrošnje, uzete i na njenom najvišem nivou, preostali njegov dio može da se kapitalizira. Dio ličnog dohotka iznad toga nivoa morao bi u socijalizmu da se socijalizira, ako se želi zadržati čisti karakter njegovih odnosa proizvodnje. Uostalom, istorijski gledano, primjena nečega takvoga ne bi predstavljala ništa novo. Svjedoci smo toga da se u praksi socijalističkih društava, s vremena na vrijeme, kao prirodna nameće potreba, takozvanog »plafoniranja« ličnih dohodaka. U stvari, to sama priroda socijalističkog društva nameće. Osim toga, zar i praksa progresivnog oporezivanja ličnih dohodaka u savremenom kapitalizmu, koja nastaje pod pritiskom širenja ideje ekonomske i socijalne jednakosti u društvu, o nečemu takvome ne govori.

Svakako, ovdje se može nametnuti pitanje zašto bi se socijalističko društvo odricalo tako snažnog motiva dinamizacije svojih proizvodnih snaga, kao što može da bude motiv kapitalizacije »viška« ličnih dohodaka? Zašto bi ono ostavljalo kapitalizam u jednoj tako značajnoj prednosti nad sobom? Jasno je, ovdje odgovor može biti izveden samo iz doktrinarnog stava socijalizma pred tim pitanjem. Zapravo, iz stava po kome je to strano prirodi njegovih osnovnih odnosa u društvu. U tom pogledu nema nekog apsolutnog ekonomskog kriterija, odnosno kriterija neke apsolutne »ekonomske efikasnosti« kojim bi taj stav mogao da se mijenja. U stvari, prema njemu ta »efikasnost« se relativizira i sa »efikasnošću« izvedenom iz kapitalističkih odnosa proizvodnje se ne valorizira.

Ipak, u određenim konkretnim istorijskim uslovima pojedinih socijalističkih društava nije isključena mogućnost da se određena mjera te kapitalizacije, kao dodatni motiv dinamizacije proizvodnih snaga, uz to i kao određena istorijska nužnost, za izvjesni kraći ili duži period njihovog razvoja dozvoljava, kao što je to i inače slučaj, manje više u svim savremenim socijalističkim društvima. No, ako se to u njihove odnose ugrađuje, to nikako ne treba shvatiti da taj elemenat pripada autentičnom okviru tih odnosa, kao socijalističkih. U odnosu na njih, on predstavlja strano tijelo u njihovom organizmu.

Na kraju, treba, da podvučemo da socijalizam, u odnosu na motiv kapitalizacije, ima svoje vlastite motive koji ga pokreću u nje-

govom razvoju, a koji i same pojedince motiviraju u tome. To je, prije svega, osjećaj da je sa vlastitim učešćem istovremeno i čitava socijalistička zajednica angažovana u podizanju životnog standarda svih. Uz to, bez odnosa eksploatacije i sa stalnom težnjom stvaranja društva ekonomske i socijalne jednakosti. Nadalje, uz raspodjelu »prema radu« i uz dovođenje svih članova zajednice da na toj osnovi učestvuju u njoj. I, kako to Marks reče, što u njoj »gube kao privatne osobe dobivaju direktno ili indirektno kao članovi društva«. To su, itekako, snažni motivi koji mogu pokretati i pojedince i kolektive u njihovom sve većem angažovanju za što dinamičniji razvoj proizvodnih snaga socijalističkog društva. Ali, što je i najvažnije, to su motivi koji počivaju na odnosima dostojnim čovjeka.

U tom smislu neuporedivi su sa kapitalističkim.

3. Prednja razmatranja su bila prije svega teoretska.

Možda bi, u zaključku, trebalo dati i neke, bar okvirne napomene, iz aspekta prakse.

Po onome na što bi nas ova razmatranja mogla navesti, čini nam se, da bi osnovni zaključak mogao da bude u konstataciji da se u praksi raspodjele ličnih dohodaka u socijalističkim društvima koja se javljaju u današnjem svijetu, ne pravi dovoljno jasna linija razgraničenja između onoga što je u njoj autentično »socijalističko«, to jest, ono što je zaista u skladu sa autentičnim značenjem principa »prema radu«, i onoga što je u njoj strano tome.

Toga razgraničenja nema ni u uvodnim objašnjenjima normativnih sistema tih »dohodaka«, ni u terminološkim naznakama pojedinih njihovih ključnih elemenata. Socijalističko i nesocijalističko gubi se u njima u jednom pretežno pozitivističkom i eklekticističkom izrazu.

Da ne bismo u ovome bili sasvim apstraktni, zastanimo za trenutak, nad jednim tako značajnim momentom, koji ulazi u samu srž ovoga pitanja, kao što je stimulacija. Zapravo, stimulacija u okviru raspodjele ličnih dohodaka »prema radu«.

Zašto se potreba za tom stimulacijom tako često i posebno apostrofira, ako se raspodjela ličnih dohodaka zaista sprovodi po principu »prema radu«? Da li je to znak da sa njom u praksi nešto nije u redu? Da li je poziv na to istovremeno i poziv da neke deformacije u njoj treba ispravljati? A ako se ne radi o tome, da li bi to moglo značiti da one kategorije rada, koje treba posebno stimulirati treba nagrađivati više od onoga što bi im, striktno »prema radu«, trebalo stvarno da pripada? Naravno, ako bi im se dalo više od toga, moralo bi se to, kako smo to već više puta naprijed podvukli, od nekoga drugoga oduzeti. Taj drugi, dakle, ne bi dobio ono što mu pripada »prema radu«. Sa stimulacijom na ovaj način, očigledno, izašlo bi se iz okvira socijalističkog principa raspodjele sa njegovim osnovnim pravilom »za jednak rad — jednak dohodak«.

Za ova pitanja, uglavnom, ne nalazimo dovoljno jasne niti produbljene odgovore. Za nas, pak, ako treba nešto ovdje da kažemo o tome, stimulacija, koja izlazi iz okvira teoretskog kriterija raspo-

djele »prema radu«, ne bi u socijalizmu mogla doći u obzir. Ne, bar, kao elemenat njegovih autentičnih odnosa proizvodnje.

Drugi naš osnovni zaključak iz prednjeg razmatranja odnosio bi se na nužnost striktnog razlikovanja čistog socijalističkog principa raspodjele »prema radu«, onako kako smo ga naprijed pokušali predstaviti, od principa »prema tržišno priznatom radu«. I onda kada se u određenoj stvarnosti oba moraju nužno primjenjivati, oni bi se morali i u njihovim obrazloženjima i u njihovim normativnim izrazima, kao i terminološkim naznakama, kao suštinski dva različita principa, različito označavati. Jer, jedan je čisto socijalistički, drugi je pak robni, u stvari, nesocijalistički.

Mislimo, da će biti dovoljno ako se, za ovu priliku, zadovoljimo samo sa ove dvije-tri, sasvim kratko, učinjene napomene. Naše skromne ambicije u ovom razmatranju ne dozvoljavaju nam da na ovom mjestu pođemo i dalje od toga.

*
*   *   *

Inače, zaključujući razmatranje u ovom našem prilogu, želimo podvući da nam je osnovna namjera bila, kao što smo to već i naglasili, da skrenemo pažnju na neka fundamentalna pitanja teorije, a sa time i prakse ličnih dohodaka u socijalizmu. Glavni podsticaj za to bio nam je osjećaj, ako ne i sasvim puno uvjerenje, da praksa u ovom domenu gubi često vezu sa fundamentalnim teoretskim kriterijumima, koje bi morala da slijedi.

Da li je to zaista tako, to bi tek jedan pravi naučni dijalog trebalo da pokaže. Drago bi nam bilo ako smo ovim našim prilogom dali dovoljno izazova za to.

Academician Prof. Dr. Hasan HADŽIOMEROVIĆ

PERSONAL INCOME IN SOCIALISM

Summary

Considerations in this paper start from the Marx's theoretical concept of distribution in socialism, as it is already exposed in his well known work »Critics of the Gota's programm«. In fact, it comes from his demonstrated principle »distribution according to work«, as the basic principle in the formation of personal income in socialism.

The distribution according to work supposed for Marx the distribution according to the »quantity of work«. That means according to the intensity and extensivity of the work. Since »complex« or qualified work is equal in the same unity of time to a bigger quantity of »simple« work or unqualified work, the same unity of time of qualified work supposes proportionally a larger part for the distribution of resources for personal con-

sempation in comparaisou with the unqualified work. It means at the same time a larger personal income.

In all that, we didn't include the moment of the »productivity of work«.

In fact, that moment supposes that a bigger proportion of products is made on a base incorporating in the production those elements which make possible that in the same or less number of unity of time and with unchanged intensity of work a bigger quantity of products is made. Those factors which are contributing to increase productivity of work are not included in the process of work in which they are occurring. It is a work which has already been made before and has normally already been »payed« somehow. A part of those factors can be a grant from nature. According to that, those who created those factors do not have any merit, if they have, they have been already payed for it. In this sens. it cannot again be taken in frame work what is called distribution or »allocation according to work«.

The second important moment connected with the conception and application of this princip »according to work« is linked with the necessity of differentiating the principe of »according to the quantity of work« from the principe »according to he work recognised on the market«.

Those two principes can be in practice combined in their application but for their different signification they have to be taken in consideration separately one from each other. The principe »according to the quantity of work« is an authentic socialist principe of distribution according to work and as such an authentic princip of formation of personnal income in socialism, as on the other hand, the principe »according to the work recognised on the market« contents in itself the basic contradiction of production of goods and as so carries injustice as a basically capitalist principe.

On this postulat is based the whole consideration of this paper with the above tittle.